



دانشگاه قم

دانشکده الهیات

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته شیعه شناسی گرایش کلام

**عنوان:**

# **بررسی تأثیر کتاب عباة الانوار در کلام شیعه امامیه معاصر**

**استاد راهنما:**

**دکتر احمد عابدی**

**استاد مشاور:**

**دکتر عسکر دیرباز**

**نگارنده:**

**محسن فتحی**

پاییز ۱۳۸۸

تقديم به:

قطب عالم امکان

خليفه الرحمن

صاحب الأمر و السيف و الزمان

حضرت ولى عصر عجل الله تعالى فرجه الشريف

و تقديم به روح عالم بزرگوار

مير حامد حسين نيشابورى هندی رحمه الله عليه

## تشکر و قدر دانی

حمد و سپاس نامحدود بر خداوند ودود و سلام و صلوات نامعدود بر حضرت محمد محمود صلی الله علیه وآله و درود بی حد و حدود بر آل امناء معبود علیهم السلام.

در اینجا بر خود لازم می دانم که از تمامی بزرگوارانی که در طول سالیان تحصیل در کسب علم و معرفت برای اینجانب زحمت کشیدند، علی الخصوص کسانی که در تدوین این تحقیق بنده حقیق را یاری نمودند، تشکر و قدردانی کنم.

از استاد راهنمای عزیز و گرانقدر جناب آقای دکتر احمد عابدی و استاد مشاور گرامی و بزرگوار جناب آقای دکتر عسکر دیرباز که در تمامی اوقات چون پدری دلسوز این حقیق را در کتابت این پایان نامه راهنمایی و مشاوره نمودند، و نیز از اساتید داور آقایان دکتر علی اللهبداشتی و دکتر احمدرضا شاهرخی، تقدیر و تشکر می نمایم.

از آیت الله سید علی میلانی که اینجانب را به حضور پذیرفته و با راهنمایی عالمانه موجبات دلگرمی در انجام این تحقیق را فراهم کردند، کمال تشکر و قدردانی را داشته و از خداوند منان طول عمر با عزت برای ایشان مسئلت دارم.

از خانواده محترم خود و خانواده محترم همسر که در تمامی مشکلات مرا یاری نمودند، بویژه از خواهر و همسر گرامی ام که در تایپ این پایان نامه کمک شایانی کردند، نهایت تشکر را می نمایم.

## چکیده:

کتاب عبققات الانوار تألیف علامه میر حامد حسین هندی، از مهمترین کتب کلامی شیعه در موضوع امامت خاصه می باشد که مع الأسف در عصر حاضر مهجور و متروک مانده است. این کتاب از اهمیت ویژه ای در بین کتب کلامی شیعه در دفاع از حقانیت امامت ائمه علیهم السلام برخوردار است. در این پایان نامه تأثیر این کتاب ارزشمند را بر کلام شیعه امامیه بررسی می نماییم، تا جایگاه کتاب مشخص و از مهجوریت اش کاسته شود. در ابتدا شرح حال مختصر از مؤلف و کتاب را بیان داشته و بعد از ذکر سبکها و روشهای میر حامد حسین در تدوین عبققات الانوار، تأثیر این روشها را در کلام شیعه بررسی می نماییم. چون ملاک بارز هر مکتب کلامی، کتب آن مکتب است، لذا در بررسی تأثیر عبققات الانوار از چند منبع مهم شیعه استفاده نموده ایم. این منابع شامل: الغدیر علامه امینی، المراجعات سید شرف الدین و آثار علامه عسکری است. علت انتخاب این منابع، شهرت و اهمیت آن، بعد از تألیف عبققات، در بین کتب کلامی شیعه در موضوع امامت خاصه است. نحوه کار بدین صورت است که روشهای عبققات الانوار را در این کتب بررسی و تأثیر عبققات را بر آن استخراج نموده ایم. و از هر کتاب برای این تأثیرات، نمونه ای در جهت اثبات تأثیر، ذکر نموده ایم. نتیجه کار بر این شد که روش جدید مولف عبققات الانوار، تأثیر بسیاری بر کتب کلامی شیعه در موضوع امامت خاصه داشته است. مولفان این سه منبع، بیشتر به روش عبققات الانوار توجه نموده و از آن اثر پذیرفته اند.

**کلمات کلیدی:** عبققات الانوار \_ روش میر حامد حسین \_ کلام شیعه \_ امامت خاصه

## فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول

کلیات

۲	مقدمه.....
۲	تبیین موضوع.....
۳	ضرورت تحقیق.....
۳	اهداف تحقیق.....
۴	سوالات تحقیق.....
۴	فرضیه تحقیق.....
۴	پیشینه تحقیق.....
۵	روش تحقیق.....
۶	محدودیت ها.....

فصل دوم

شرح حال میر حامد حسین

۸-۲	۱- ولادت و خاندان میر حامد حسین.....
۸-۲	۲- اساتید میر حامد حسین.....
۹-۲	۳- تألیفات میر حامد حسین.....
۱۰-۲	۴- وفات میر حامد حسین.....

فصل سوم

گزارشی از کتاب عبقات الانوار

۱۲-۳	۱- علت نگارش عبقات الانوار.....
۱۲-۳	۲- نحوه نگارش عبقات الانوار.....
۱۷-۳	۳- منابع مورد استفاده در عبقات الانوار.....
۲۰-۳	۴- تقریظات بر کتاب عبقات الانوار.....
۲۱-۳	۵- ناتوانی مخافین در پاسخگویی به کتاب عبقات الانوار.....
۲۱-۳	۶- نظرات دیگران در مورد کتاب عبقات الانوار.....

فصل چهارم

سبک و روش میر حامد حسین در تدوین عبقات

- مقدمه..... ۲۴
- ۱-۴- روشهای عباقت الانوار..... ۲۴
- ۱-۱-۴- مراجعه میر حامد حسین به کتب اهل سنت..... ۲۴
- ۲-۱-۴- بررسی سند روایات بر اساس کتب رجال، تاریخ، و تراجم و ... اهل سنت..... ۲۴
- ۳-۱-۴- ذکر شرح حال راویان حدیث و مؤلفین کتبی که حدیث از آن کتابها نقل شده است و بررسی نقاط قوت و ضعف کتابها..... ۲۵
- ۴-۱-۴- اثبات صحت سند و تواتر روایات بر اساس ادعاها و کتب اهل سنت..... ۲۶
- ۵-۱-۴- عدم توهین و بلکه تعریف و تمجید و استفاده از الفاظی چون علامه، فاضل و ... برای علماء اهل سنت..... ۲۷
- ۶-۱-۴- بیان وجه دلالت حدیث بر امامت حضرت علی علیه السلام و استخراج آن از کتابهای اهل سنت..... ۲۷
- ۷-۱-۴- ذکر تعدد وجوه دلالت حدیث..... ۲۸
- ۸-۱-۴- بررسی فقه الحدیث و فهم آن..... ۲۸
- ۹-۱-۴- استناد هر وجه دلالت حدیث به کتابهای متعدد اهل سنت..... ۲۹
- ۱۰-۱-۴- نقل شواهد متعدد برای هر کدام از وجوه دلالت..... ۲۹
- ۱۱-۱-۴- بیان مسائل تاریخی که در کتب تاریخ مطرح می شود ( جنبه تاریخی )..... ۳۰
- ۱۲-۱-۴- بیان راویان احادیث از طبقه صحابه و تابعین..... ۳۱
- ۱۳-۱-۴- بیان اقوال علمای اهل سنت که نص است بر صحت احادیث..... ۳۱
- ۱۴-۱-۴- ذکر ناقلین حدیث از قرن دوم تا عصر مؤلف ( قرن سیزدهم )..... ۳۲
- ۱۵-۱-۴- بیان اشکالات اهل سنت و پاسخ به آن از منابع خود اهل سنت..... ۳۴
- ۱۶-۱-۴- ذکر احادیث ساختگی و رد آن از طریق منابع اهل سنت..... ۳۴

## فصل پنجم

### تأثیرات کتاب عباقت الانوار بر مهمترین کتب کلام شیعه

- مقدمه..... ۳۸
- ۱-۵- بخش اول: تأثیر عباقت الانوار بر کتاب الغدیر علامه امینی..... ۳۸
- ۱-۱-۵- استفاده از کتب متعدد در علوم مختلف..... ۳۹
- ۲-۱-۵- بیان راویان احادیث از طبقه صحابه و تابعین..... ۴۰
- ۳-۱-۵- ذکر شرح حال راویان حدیث و مؤلفین کتب و وثاقتشان..... ۴۰
- ۴-۱-۵- بررسی نقاط قوت و ضعف کتب اهل سنت از منابع ایشان..... ۴۳
- ۵-۱-۵- اثبات صحت سند و تواتر غدیر بر اساس کتب اهل سنت..... ۴۵
- ۶-۱-۵- عدم توهین و بلکه تعریف و تمجید از علماء اهل سنت..... ۴۶

- ۵-۱-۷- بیان وجه دلالت حدیث غدیر بر امامت حضرت علی علیه السلام و استخراج آن از کتابهای اهل سنت..... ۴۶
- ۵-۱-۸- ذکر تعدد وجوه دلالت حدیث غدیر..... ۴۶
- ۵-۱-۹- استناد هر وجه دلالت حدیث غدیر به کتابهای متعدد اهل سنت..... ۴۷
- ۵-۱-۱۰- نقل شواهد متعدد برای هر یک از وجوه دلالت..... ۴۷
- ۵-۱-۱۱- بیان مسائل تاریخی که در کتب تاریخ مطرح می شود..... ۴۸
- ۵-۱-۱۲- بیان اقوال علمای اهل سنت که نص است بر صحت حدیث غدیر..... ۵۲
- ۵-۱-۱۳- ذکر ناقلین حدیث غدیر از قرن دوم تا عصر مؤلف ( قرن چهاردهم )..... ۵۵
- ۵-۱-۱۴- بیان اشکالات و شبهات اهل سنت و پاسخ به آن از منابع اهل سنت..... ۵۶
- ۵-۱-۱۵- ذکر احادیث ساختگی و ردّ آن از طریق منابع اهل سنت..... ۶۱
- بخش دوم: تأثیر عبققات الانوار بر کتاب المراجعات سید شرف الدین
- ۵-۲-۱- اثبات صحت سند روایات بر اساس ادعاها و کتابهای اهل سنت..... ۶۶
- ۵-۲-۲- اثبات تواتر روایات بر اساس کتب اهل سنت..... ۶۶
- ۵-۲-۳- بیان وجه دلالت حدیث بر امامت حضرت علی علیه السلام و استخراج آن از کتابهای اهل سنت..... ۶۷
- ۵-۲-۴- مراجعه به کتب اهل سنت در استناد به احادیث..... ۶۷
- ۵-۲-۵- ذکر شرح حال راویان حدیث و توثیق آنان بر اساس نظرات و کتب اهل سنت..... ۶۸
- ۵-۲-۶- عدم توهین و بلکه تعریف و تمجید از علمای اهل سنت..... ۶۸
- ۵-۲-۷- بررسی فقه الحدیث و فهم آن..... ۶۹
- ۵-۲-۸- بیان مسائل تاریخی که در کتب تاریخ مطرح می شود ( جنبه تاریخی )..... ۶۹
- ۵-۲-۹- بیان اشکالات اهل سنت و پاسخ به آن از منابع خودشان..... ۷۰
- ۵-۳- بخش سوم: تأثیر عبققات الانوار بر کتب علامه عسکری
- ۵-۳-۱- مراجعه به کتب اهل سنت..... ۷۲
- ۵-۳-۲- استفاده از کتب متعدد در علوم مختلف..... ۷۴
- ۵-۳-۳- ذکر شرح حال راویان حدیث و مؤلفین کتب..... ۷۴
- ۵-۳-۴- بررسی نقاط قوت و ضعف کتابهایی که روایت نقل نموده اند..... ۷۹
- ۵-۳-۵- عدم توهین و بلکه تعریف و تمجید از علماء اهل سنت..... ۸۰
- ۵-۳-۶- اثبات صحت سند روایات بر اساس کتابهای اهل سنت..... ۸۰
- ۵-۳-۷- نقل شواهد متعدد جهت اثبات سخن..... ۸۴
- ۵-۳-۸- بیان مسائل تاریخی که در کتابهای تاریخ مطرح می شود ( جنبه تاریخی )..... ۸۹
- ۵-۳-۹- بیان اشکالات و شبهات اهل سنت و پاسخ به آن از منبع خودشان..... ۹۱
- ۵-۳-۱۰- ذکر احادیث و داستانهای ساختگی و ردّ آن از طریق کتب اهل سنت..... ۹۷

۱۰۰.....۱۱-۳-۵- بررسی فقه الحدیث و فهم آن

۱۰۳.....۱۲-۳-۵- بیان وجه دلالت حدیث بر امامت ائمه (ع) و استخراج آن از کتب اهل سنت

۱۰۴.....۱۳-۳-۵- استناد هر وجه دلالت حدیث به کتابهای متعدد اهل سنت

### فصل ششم

#### نتیجه گیری و پیشنهاد

۱۰۷.....۱-۶- نتیجه گیری

۱۰۸.....۲-۶- پیشنهاد

۱۰۹.....فهرست منابع و مآخذ



# فصل اول

## کلیات

## مقدمه

کتاب عبقات الانوار فی اثبات امامت ائمه الاطهار علیهم السلام یکی از مهمترین کتب شیعی است که راجع به اثبات امامت ائمه اطهار علیهم السلام بحث می کند. این کتاب تألیف علامه بزرگوار میرحامدحسین هندی است که در تدوینش زحمات فراوانی را متحمل شده است. عبقات الانوار به عنوان یک منبع و مرجع روایی، کلامی، تاریخی، رجالی و ... در بین کتب شیعه محسوب می شود. اما متأسفانه بسیار مهجور و دور از نظرها مانده است.

## تبیین موضوع

موضوع پایان نامه ای که پیش روی است بررسی تأثیر کتاب عبقات الانوار بر کلام شیعه امامیه معاصر است. هر کتابی ممکن است بر کتب یا مکتب و اعتقادات افراد بعد از خود تأثیرگذار باشد. ما این امکان را در مورد کتاب عبقات الانوار بررسی کرده ایم تا مشخص شود این کتاب بر کلام شیعه چه تأثیری داشته است. لذا از بین کتب کلامی شیعه سه منبع مهم را که شامل الغدیر علامه امینی، المراجعات سید شرف الدین و آثار علامه عسکری است، برگزیده ایم و تأثیرپذیری این منابع از عبقات الانوار را استخراج کرده و برای هر تأثیر شاهد مثالی ذکر نموده ایم.

همانطوری که می دانیم تأثیرگذاری (تأثیرپذیری) انحاء مختلفی دارد. یک تأثیر ممکن است مستقیم و غیر مستقیم، یا تأثیر از محتوا، روش و ... باشد. آنچه در این تحقیق آمده است، تأثیرپذیری از روش عبقات الانوار است؛ چون کتاب الغدیر، المراجعات و آثار علامه عسکری فقط از روش عبقات تأثیر پذیرفته اند. اینکه آیا از محتوای عبقات تأثیر پذیرفته اند مسئله ای است که نمی توان به سادگی ادعا کرد، چرا که روش مؤلف عبقات استفاده از محتوای منابع اهل سنت است، و همین روش را مؤلف سه منبع مذکور نیز بکار برده اند، یعنی از محتوای کتب اهل سنت بهره برده اند. لذا جایی برای تأثیرات دیگر باقی نمی ماند.

اما در مورد کلام شیعه لازم است توضیح دهیم که مقصود از کلام شیعه که در عنوان پایان نامه مطرح شده است، بحث از امامت خاصه است. همانطوری که می دانیم کلام شیعه شامل مباحث توحید، معاد، نبوت، عدل و امامت است. و امامت شامل عامه و خاصه است. هر چند لفظ کلام شیعه به صورت کلی بیان شده است ولی ذکر لفظ کتاب عباقت در عنوان پایان نامه خود گویای قید امامت خاصه می باشد. زیرا موضوع کتاب عباقت الانوار در مورد امامت خاصه است ( چون در پاسخگویی به بحث هفتم کتاب تحفه اثنا عشریه، در مبحث امامت است) لذا در این تحقیق می خواهیم به بررسی تأثیرگذاری کتاب عباقت الانوار بر کلام شیعه از جنبه امامت خاصه بپردازیم. در این صورت باید به کتب و تألیفاتی که راجع به امامت شیعه بحث نموده اند، مراجعه کرده و تأثیرپذیری آن کتب را از عباقت بدست آوریم، که در این رجوع سه دسته منبع: الغدیر، المراجعات و آثار علامه عسکری \_ که در مورد امامت است \_ را انتخاب نموده ایم. البته آثار دیگری همچون کتب آقایان میلانی، طبسی و نجّاح طایبی نیز در مورد امامت است ولی چون ایشان و دیگران بیشتر از الغدیر و المراجعات استفاده کرده اند، فقط به این سه منبع رجوع کرده ایم. به کتبی که موضوعاتش مربوط به حوزه های دیگر کلام شیعه (توحید، معاد، ...) است، توجهی ننمودیم. به عنوان مثال به کتب محمدتقی مصباح یزدی مراجعه نکرده ایم، زیرا موضوع کتب ایشان در زمینه توحید، از مباحث کلام شیعه، است. نتیجه اینکه تأثیرگذاری عباقت الانوار بر کتبی است که در مورد امامت خاصه شیعه، تألیف شده است.

## **ضرورت تحقیق**

کتاب عباقت الانوار از اهمیت بسیاری در زمینه امامت شیعه برخوردار می باشد؛ و همانگونه که قبلاً ذکر شد علی رغم این اهمیت، از مجامع علمی دور مانده و چندان مورد توجه قرار نگرفته و به عبارتی متروک مانده است. مع الأسف در مورد کتاب عباقت تحقیقی به عنوان پایان نامه در حوزه و دانشگاه صورت نگرفته است. لذا بر خود واجب دانسته با انتخاب این موضوع نام کتاب در بین پایان نامه های دانشگاهی ثبت گردد تا شاید از مهجوریتش کاسته شود.

## **اهداف تحقیق**

هدف تحقیق همان مطرح نمودن نام و اهمیت کتاب عباقت الانوار در بین کتب شیعه

است. چرا که کتاب عباقت یکی از بزرگترین اسناد شیعه در دوره معاصر برای اثبات امامت ائمه اطهار علیهم السلام می باشد. دوره ای که وهابیت علیه شیعه تبلیغ منفی نموده و دست به شیعه کشی می زند و ادعا می کند که شیعه هیچ سندی برای اثبات امامت ائمه اطهار علیهم السلام ندارد. لذا همانطوری که بیان شد بر خود واجب دانسته تا با گردآوری این تحقیق نام کتاب عباقت و زحمات علامه بزرگوار میرحامدحسین هندی از بین نرود. و مجامع علمی بویژه دانشگاهیان به این کتاب عظیم الشأن توجه نمایند.

## سوالات تحقیق

سوالات را به صورت ذیل دسته بندی نموده ایم:

- ۱- علت نگارش کتاب عباقت الانوار چیست؟
- ۲- منابع مورد استفاده مؤلف عباقت چیست؟
- ۳- اهمیت کتاب عباقت در بین دیگر کتب کلامی تا چه حدی است؟
- ۴- تأثیر این کتاب بر کلام شیعه چگونه بوده است؟ (چه تأثیری بر کلام شیعه داشته؟)
- ۵- ویژگی اصلی عباقت در چیست؟

## فرضیه تحقیق

بر اساس موضوع تحقیق این فرضیه مطرح می شود که کتاب عباقت الانوار تأثیر بسزایی در کتب و کلام شیعه، بعد از خود، داشته است. طرح این فرضیه را با بررسی تأثیر عباقت بر کتب شیعه، اثبات می کنیم.

## پیشینه تحقیق

همانگونه که بیان شد مع الأسف راجع به عباقت الانوار پایان نامه ای تدوین نشده است. اما کارهایی از قبیل تلخیص کتاب، ترجمه، و نیز مقالاتی در برخی از نشریات در مورد مؤلف و اثر گراندرد عباقت به چاب رسیده است که این مقالات در حد بیان زندگینامه مؤلف و آثارش و بیان نحوه گردآوری اثر مهمش، عباقت الانوار است.

کارهایی که در مورد عباقت صورت گرفته به ترتیب و اختصار ذکر می کنیم:

- ۱- محدث متقی، شیخ عباس قمی چکیده مجلدات عباقت الانوار را در یک جلد با نام فیض القدير فیما يتعلق بحديث الغدير، تألیف کرده است که به پیروی از متن عباقت، به زبان

فارسی نوشته و چندین بار به چاپ رسیده است.

۲- سید هاشم بن محسن حسینی عاملی با تعریب عبقات الانوار، مجلدات مربوط به حدیث غدیر و نیز برخی از مجلدات دیگر را بدون دخل و تصرف، از فارسی به عربی ترجمه نموده است.

۳- سید محسن نواب رضوی هندی قسمت های مربوط به حدیث (( انا مدینه العلم ...)) را با نام الثمرات فی تعریب العبقات و در پنج جلد به عربی ترجمه کرده است.

۴- غلام رضا مولانا بروجردی با تصحیح و تحقیق قسمت مربوط به حدیث غدیر عبقات را با استخراج احادیث و اخبار در ده جلد در قم منتشر ساخته است.

۵- سید علی حسینی میلانی مجلدات انتشار یافته عبقات را پس از تلخیص، به عربی ترجمه کرده است. این اثر نخست، در ده جلد با عنوان خلاصه عبقات الانوار انتشار یافته بود و سپس با نام نفحات الازهار فی خلاصه عبقات الانوار در بیست جلد منتشر شد.

۶- در دو نشریه پژوهش و حوزه شماره ۳ (که به فارسی است) و تراثنا شماره ۴ و ۶ (که به عربی است) مقالاتی راجع به زندگینامه میرحامدحسین و کتاب عبقات الانوار به چاپ رسیده است.

۷- اخیراً (حدود دو سال پیش) مرکز تحقیقات کامپیوتری نور نیز نرم افزاری به نام نور\_الولایه تولید کرده که در آن علاوه بر کتب دیگر، کتاب عبقات الانوار (بخش دوم) را در بیست و سه جلد تنظیم کرده است.

## روش تحقیق

روش این تحقیق به صورت کتابخانه ای می باشد. بدین صورت که برای تدوین این پایان نامه از منابع مختلفی استفاده نموده ایم. از جمله به مجلاتی که راجع به عبقات الانوار مقاله نوشته اند، رجوع کرده ایم. برای کسب اطلاعات در مورد زندگینامه مؤلف و کتاب عبقات به بیش از سی منبع قدیم و جدید چاپ شده در این زمینه مراجعه نموده ایم. برخی از منابع به زبان اردو بود که متأسفانه نتوانستیم از آن کتب بهره ببریم. اما برای جمع آوری مطالب در زمینه تأثیرگذاری عبقات بر کلام شیعه فقط از سه منبع مهم الغدیر تألیف عبدالحسین امینی، المراجعات تألیف عبدالحسین شرف الدین و کتب مرتضی عسکری، استفاده نموده ایم بطوری

که تأثیر عبققات بر این کتابها را بررسی کرده و از هر نوع تأثیر مثالی در جهت اثبات تأثیر پذیری ذکر نموده ایم.

## **محدودیت ها**

در گردآوری این تحقیق با محدودیت های بسیاری روبرو شدیم. از جمله:

- ۱- کمبود منابع در زمینه کتاب و مؤلف. اگر منبعی بدست می آمد در کتابخانه ها یافت نمی شد. و یا به زبان اردو چاپ شده بود.
- ۲- عدم دسترسی به بخش اول عبققات الانوار یعنی بخش آیات. این بخش از کتاب، در شهر لکهنوی هند در کتابخانه مؤلف می باشد.
- ۳- به دلیل کثرت منابع شیعه در زمینه امامت که بعد از عصر مؤلف عبققات منتشر شده است، فقط به سه منبع مهم مراجعه نمودیم.

**فصل دوم**  
**شرح حال میر حامد حسین**

## ۱-۲- ولادت و خاندان میر حامد حسین

میر حامد حسین موسوی نیشابوری لکهنویبی هندی در پنجم محرم سال ۱۲۴۶ هجری قمری در شهر لکنوی هند متولد شد. نام او در اصل مهدی و کنیه اش ابوالظفر بود که بنام میر حامد حسین معروف و مشهور گردید. علت این شهرت آن است که والد ماجدش، جدش را که سید حامد حسین نام داشت، در عالم خواب زیارت کرد و وی (جد میرحامد) خبر ولادت میر حامد حسین را داد، لذا به میر حامد حسین معروف گشت. نسب وی به امام موسی کاظم علیه السلام می رسد. پدر بزرگوارش مفتی محمدقلی خان موسوی لکهنویبی هندی (متوفای ۱۲۶ ه.ق) از عالمان و اکابر و مراجع بزرگ شیعه در هند محسوب می شد. وی در دفاع از شیعه کتب فراوانی تألیف کرده است. دو برادر فاضلش به نامهای سید سراج حسین (ریاضی دان بوده) و سید اعجاز حسین (متکلم بوده) نیز از عالمان هند به حساب می آمدند. میر حامد دارای دو فرزند عالم به نامهای سید ناصر حسین ملقب به شمس العلماء (محدث، رجال شناس، ادیب و شاعر و از مراجع هند) و سید ذاکر حسین (که در تتمیم عبقات پدرش به برادرش کمک می کرده) بوده است.

میر حامد اصلاً ایرانی بود و نیاکانش در شهر نیشابور زندگی می کردند، که بعد از حمله مغول، به هند و شهر لکهنو عزیمت نمودند.

میر حامد از همان دوران کودکی به علم و دانش علاقه نشان می داد. وی دارای ذکاوت و دقت نظر فراوان بود، بطوری که همگان از او تعجب می نمودند و انتظار وصول به مدارج عالیه را از او داشتند.

میر حامد خانواده متدینی داشت، لذا به دین و دینداری علاقه و آفری نشان می داد.<sup>۱</sup>

## ۲-۲- اساتید میر حامد حسین

---

۱- ر.ک به: محمدعلی مهدوی راد، مشعل جاوید، چاپ اول، قم، انتشارات دلیل ما، ۱۳۸۰، ص ۱۳۶؛ مرتضی حسین صدرالافاضل، مطلع الانوار، چاپ اول، کراچی، انتشارات خراسان اسلامک رایسرچ نسر، ۱۳۰۲ ه.ق، ص ۱۶۳؛ هاشم بن محسن امین عاملی، تعریب عبقات الانوار، چاپ اول، قم، انتشارات مؤسسه نشر اسلامی، ۱۴۱۶، ه.ق، جلد اول، ص ۱۳؛ اسماعیل باشا البغدادی، ایضاح المکنون فی الدلیل علی کشف الظنون، (بی جا) بیروت، نشر دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۲ ه.ق، ج ۴ ص ۹۲؛ محمد مهدی لکهنویبی کشمیری، نجوم السماء، تکملة شهاب الدین مرعشی نجفی، (بی جا) (بی جا) انتشارات بصیرتی ۱۳۹۶، ص ۲۴



میر حامد در سن هفت سالگی نزد پدر عالمش شروع به تعلیم و تحصیل نمود، و تا چهاردهمین سال زندگی اش کتب متداوله ابتدائیه را از پدرش آموخت. از پانزده سالگی که پدر بزرگوارش به رحمت ایزدی پیوست، برای تکمیل تحصیل خود به اساتید متبحر مراجعه نمود. وی فقه و اصول را نزد سید حسین فرزند سید دلدار علی تلمذ کرد، فلسفه و علوم عقلی را نزد سید مرتضی فرزند سید محمدبن دلدار علی آموخت و ادبیات را از مفتی سید محمد عباس فراگرفت.<sup>۱</sup>

## ۲-۳- تألیفات میر حامد حسین

تألیفات او غیر از کتاب عبقات الانوار عبارتند از:

- ۱- استقصاء الإفهام و استیفاء الإنتقام فی ردّ منتهی الکلام از حیدر علی فیض آبادی که در ردّ بر امامیه نوشته بود.
- ۲- أسفار الأنوار عن حقایق أفضل الأسفار: در این کتاب مسافرت خود را از هند به بیت الله الحرام و زیارت ائمه طاهرین علیهم السلام شرح داده است.
- ۳- الشریعه الغراء: یک دوره کامل از فقه است.
- ۴- الشعلة الجواله: در این کتاب درباره سوزاندن قرآنها در زمان عثمان تحقیق می کند.
- ۵- شمع المجالس (قصایدی در مرثیه حضرت ابا عبدالله الحسین علیه السلام)
- ۶- الطّارف (مجموعه ای از لغزها و معماها)
- ۷- صفحه الالماس فی أحكام الارتماس
- ۸- العشره الكامله: این رساله ده مسأله مشکل را حل کرده است.
- ۹- إفحام اهل المین فی ردّ إزاله الغین (ازاله الغین از حیدر علی فیض آبادی است)
- ۱۰- شمع و دمع (شعر فارسی)
- ۱۱- الظلّ الممدود و الطلح المنضود.
- ۱۲- العضب البتار فی مبحث آیه الغار.
- ۱۳- الدرر السنیه فی المکاتیب و المنشآت العربیه.
- ۱۴- الذرائع فی شرح الشرائع.

---

۱- رک به: علی واعظ خیابانی، علماء المعاصرین، چاپ اول، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۶۶ه.ق، ص ۳۰؛ محمد مهدی موسوی اصفهانی کاظمی، احسن الودیعہ فی تراجم اشهر مشاهیر مجتهدی الشیعہ، (بی جا) بغداد، نشر النجاح، (بی تا) ص ۱۰۴

۱۵- شوارق النصوص.

۱۶- درّه التحقيق.))<sup>۱</sup>

بعضی تعداد آثار و تألیفات میر حامد حسین را تا ۲۰۰ اثر ذکر کرده اند.<sup>۲</sup>

## ۲-۴- وفات میر حامد حسین

سرانجام علامه بزرگوار میر حامد حسین هندی بعد از تحمل سالها رنج و سختی و بر جا گذاشتن باقیات صالحات، در شهر لکهنو در روز ۱۸ صفر سال ۱۳۰۶ هجری از دنیا رحلت نمود، و در حسینیه غفران مآب در زادگاهش مدفون گردید.<sup>۳</sup>

---

۱- ر.ک به: محسن امین، اعیان الشیعه، تحقیق و تعلیق حسن امین، چاپ پنجم، بیروت، انتشارات دارالتعارف للمطبوعات، ۱۴۲۰ه.ق، ج ۷ ص ۲۹؛ ذبیح الله محلاتی، اختران تابناک، تحریر و تصحیح محمدجواد نجفی، (بی جا) تهران، انتشارات کتابفروشی اسلامیة، ۱۳۴۹، ص ۱۴۷؛ علی فاضل قانیینی نجفی، معجم المؤلفی الشیعه، چاپ اول، تهران، نشر وزارت ارشاد اسلامی، ۱۴۰۵ه.ق، ص ۳۹۵؛ عمرضا کخاله، معجم المؤلفین، (بی جا) بیروت، نشر دار احیاء التراث العربی، (بی تا) ج ۳  
۲- ر.ک به: عباس قمی، فوائد الرضویه، (بی جا)، (بی جا)، انتشارات مرکزی، ۱۳۲۷، ج اول، ص ۹۱؛ آذر تفضلی و میهن فضالی فرهنگ بزرگان ایران و اسلام، چاپ اول، مشهد، انتشارات بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۷۲، ص ۱۴۸.  
۳- ر.ک به: علی اکبر دهخدا، لغت نامه دهخدا، (بی جا)، تهران، انتشارات موسسه لغت نامه دهخدا، ۱۳۳۰، ج ۱۸، ص ۱۶۹؛ آقا بزرگ تهرانی، نقباء البشر، چاپ دوم، مشهد، انتشارات دار المرتضی، ۱۴۰۴ه.ق، ح اول، ص ۳۴۷؛ اسماعیل باشا البغدادی، هدیه العارفین و آثار المصنفین، (بی جا)، بیروت، نشر دار الکتب العلمیه، ۱۴۱۳ه.ق، ج ۵، ص ۲۶

**فصل سوم**  
**گزارشی از کتاب عبقات الانوار**

### ۳-۱- علت نگارش عبقات الانوار

علت نگارش کتاب عبقات الانوار بدین قرار است که: شخصی بنام مولوی شاه عبدالعزیز ولی الله دهلوی در هند کتابی با عنوان تحفه اثناعشریه منتشر کرد. این کتاب به زبان فارسی نگاشته شده بود که عبارتهایش تند و تحریک آمیز و آغشته به تعصب و تنگ نظری بود. این کتاب در ابتدا با نام مستعار ( بدون ذکر نام نویسنده ) انتشار یافت. اما پس از حمایت های گوناگون زمامداران، در چاپهای بعدی به نام خود عبدالعزیز دهلوی منتشر شد.

تحفه اثناعشریه شامل دوازده باب که هر باب آن راجع به موضوعی علیه شیعیان است: باب اول در تاریخ شیعه و فرقه های آن؛ باب دوم در مکاید آنها؛ باب سوم در پیشینیان و کتابهای آنان؛ باب چهارم دربارهٔ راویان و اخبار شیعه؛ باب پنجم در الهیات؛ باب ششم در نبوت؛ باب هفتم در امامت؛ باب هشتم در معاد؛ باب نهم در مسائل فقها؛ باب دهم در مطاعن؛ باب یازدهم در خواص ثلاث که مبتنی بر اوهام و سراسر اتهام و افتراست؛ باب دوازدهم در تولی و تبری است.

بعد از انتشار کتاب تحفه اثناعشریه، ردیه های بسیاری علیه آن نوشته شد. برخی به نقد کل کتاب و بعضی به ردّ بخش یا بخش هایی از آن اقدام نمودند. اما مهمترین ردّ بر باب هفتم، بلکه بهترین ردیه بر تحفه در باب امامت، کتاب عبقات الانوار میر حامد حسین است. و این علت نگارش کتاب عظیم الشأن عبقات الانوار است.<sup>۱</sup>

### ۳-۲- نحوه نگارش عبقات الانوار

کتاب تحفه اثناعشریه به زبان فارسی و در دو بخش تألیف شده بود، لذا عبقات الانوار نیز که در ردّ آن است، به زبان فارسی و در دو بخش جداگانه و گسترده تدوین شد. مؤلف تحفه در بخش اول شش آیه از چندین آیاتی که علماء شیعه جهت اثبات امامت امام علی علیه السلام به آن

---

۱- رک به: محمدعلی مدرس، ریحانه الادب، چاپ دوم، تهران، انتشارات خیام، ۱۳۶۹، ج ۳، ص ۳۷۸؛ محمدشرف رازی، گنجینه دانشمندان، (بی جا)، قم، چاپخانهٔ پیروز، ۱۳۵۲، ج ۷، ص ۲۵؛ حسن امین، دائره المعارف الاسلامیه الشیعیه، چاپ ششم، بیروت، انتشارات دار التعارف للمطبوعات، ۱۴۲۳ه.ق، ج ۱۵، ص ۴۲۴؛ جعفر سبحانی، معجم التراث الکلامی، چاپ اول، قم، نشر موسسهٔ امام صادق، ۱۴۲۳ه.ق، ج ۴، ص ۲۱۱؛ تعدادی از مؤلفین، دایره المعارف تشیع، چاپ اول، تهران، نشر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۴، ج ۱۱، ص ۱۴۳.